

Yazılı/Sözlü Gelenek İlişkisi ve Bir Fıkra Hakkında Bazı Düşünceler

Abdulselem ARVAS¹

Özet

Bu makalede, sözlü kaynaklardan derlenen bir fıkra metninin yazılı/sözlü gelenekteki yeri üzerinde durulmaktadır. Öncelikle yazılı/sözlü gelenek ilişkisine yönelik bazı örnekler verilmiştir. Daha sonra varyant ile versiyon kavramları açıklanarak çalışmadaki çerçevesi belirlenmiştir. Bundan hareketle de fıkranın varyantları, derlenen şahıslara göre adlandırılarak metinler değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sözlü anlatı, Yazılı anlatı, Gelenek, Fıkra

Written/Oral Tradition Relation and Some Thoughts about a Joke

Abstract

This article focuses on the text of a joke compiled from oral sources. First, written/oral tradition, some examples are given about the relationship. Then, the variant and version of the framework of the concepts explaining the study were determined. This motion; joke's variants, compiled by the people named the texts were evaluated.

Key Words: Oral narrative, Written narrative, Tradition, Joke

¹ Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çankırı-TÜRKİYE
E-posta: karapapag@hotmail.com

Giriş

Sözlü anlatıların geçmişi çok eski bir geleneğe dayanmaktadır. Hatta beşeriyetin ilk dönemlerinde yazı olmadığı için sözlü ürünlerin insanlık tarihiyle paralel bir geçmişi olduğu söylenebilir. “İnsanın ortaya çıkışından itibaren basit bir takım sözlü ürünleri vardı.” (Aslan, 2008: 12) düşüncesi de değişik araştırmacılar tarafından sıkça vurgulanan bir husustur. Bu düşünceden hareketle bütün milletlerin sözlü gelenek ürünleri olmuştur denebilir. Ancak tarihin belli aşamalarından sonra yazıyla tanışan her millet kendi yazılı geleneğini oluşturmaya başlamıştır. Her ne kadar yazılı geleneğin oluşması sözlü geleneği zayıflatmışsa da onu ortadan tamamen kaldıramamıştır. Bu husus her millette farklı düzeylerde ortaya çıkmıştır.

Yazılı ve Sözlü Gelenek İlişğine Yönelik Bazı Örnekler

Yazının icadından sonra sözlü geleneğin tahtı sallanmaya başlamış ve bir müddet sonra da bu gelenek, tahtını yazılı geleneğe bırakmak zorunda kalmıştır.² Buna karşın sözlü ve yazılı ürünler arasında etkileşim oluşmaya ve yazılı gelenek ile sözlü gelenek birbirini beslemeye başlamıştır. Örneğin halk hikâyeleri ve âşıklar üzerine inceleme yapan bir araştırmacı, halk hikâyelerinin sözlü kültür ürünü olduğunu ama yazılı kültürün etkisiyle tasnif edilen hikâyelerin de bulunduğunu belirtmekte ve şu örneği vermektedir: “*Posoflu Âşık Müdâmî’nin tasnif ettiği hikâyelerden Öksüz Vezir ve Seyfizülyezen, yazılı kaynaklardan okuyup/okuyanlardan dinleyip etkilenecek oluşturulmuşlardır.*” (Durbilmez, 2004: 350). Benzer şekilde Posoflu Âşık Müdâmî, yazılı kaynaklardaki Ali Şir Nevayî’nin hayatından yola çıkarak “Gül ile Ali Şir” adlı bir halk hikâyesi meydana getirmiştir (Boratav, 1946: 229-247). Türkmen’in söylediğine göre bu halk hikâyesi şöyle oluşmuştur: “*Boratav, Kars’ta askerlik yaparken Âşık Müdâmî de yanında er olarak bulunmaktadır. Gül ile Ali Şir’in metnini Âşık’a okur ve bundan bir halk hikâyesi tasnif etmesini ister. Müdâmî de iki gün gibi kısa bir sürede bu konuyu bir halk hikâyesi haline getirir*” (Türkmen, 2002: 29). Bunlar sözlü geleneğin yazılı gelenekten yararlandığını gösteren örneklerdir.

Yazılı geleneğin sözlü gelenekten istifade ettiğinin de örnekleri hayli fazladır ama burada bir misalden bahsetmek istiyoruz. Cengiz Aytmatov, sadece Kırgız Türklerinin değil aynı zamanda dünyanın en uzun destanı olan “Manas Destanı”ndan yararlanarak “Gün Olur Asra Bedel” adlı meşhur romanını yazmıştır. Bilindiği üzere romanda vurgulanan temel konu, “mankurt” kavramından hareketle bir toplumun kendi kültürüne yabancılaşmasıdır.

² Bu satırların yazarı, Walter J. Ong’un “Sözlü ve Yazılı Kültür” (2010) isimli eserindeki bilgilerden hareketle bu ifadeyi kullanmıştır.

Aytmatov, manasçı Sayakbay Karalayev ile görüşen ve ondan “Manas Destanı”nı dinleyen bir yazardır. Hatta Rusya’dan Kırgızistan’a yaptığı bir gezide yanında bulunan bir Rus yetkiliye Karalayev’i tanıtmış ve Karalayev’den “Manas Destanı”nı dinlemişlerdir. Rus yetkili, Aytmatov’a “Tarihimiz yok, diyorsunuz. İşte, sizin tarihiniz bu adam, anlattığı bu destandır” demiş³. Dolayısıyla Aytmatov’un sadece “Manas Destanı”nı dinlemediği, aynı zamanda destanı çok iyi bilen bir yazar olduğu da ortaya çıkmaktadır. Aytmatov’un romanını yazarken çıkış noktası “Manas Destanı”nda geçen “mankurt” kelimesi olmuş ve bu kelimeyi estetik bir çerçeveye içinde işleyerek bütün dünyaca kabul gören bir kavrama dönüştürmüştür.

Bazı ürünlerin ise sözlü ve yazılı kaynaklar vasıtasıyla sözlü geleneğe girdiği ve yayıldığı bilinmektedir. “Kırgız Adabiyatı Tarihi” adlı eserin birinci cildinde şu bilgiler yer almaktadır: “*Togolok Moldo, Ümöt Moldo gibi yetenekli adamlar, Cusupbek Şaykul İslamov tarafından eski Çağataycadan Kazakçaya çevrilerek basılan kıssaları okumuşlar ve Isak Şaybekov “Sal-sal”, “Zarkum” kıssalarını çevirip el yazması şeklinde halka dağıtmıştır.*” (2004: 610). Arapların “Kız Darıyka” adlı poeması da önce Kazakçaya çevrilmiş, daha sonra basılı olarak Kırgızlar arasında yayılmış (2004: 614) ve Kırgız destancılık geleneğine karışmıştır.

Sözlü Gelenekten Derlenen Fıkranın Varyantları

Sözlü gelenek ile yazılı geleneğin etkileşimi hususunda pek çok örnekler mevcuttur ve sadece bunlar üzerine münferit makaleler kaleme almak mümkündür. Ancak konuyu daha somut bir mecraya çekmek için sözlü gelenekten derlenen bir örnekten bahsetmenin isabetli olacağı kanaatindeyiz. Dolayısıyla yazılı/sözlü gelenek ilişkisine yukarıda verilen örneklerden hareketle tarafımızdan derlenen bir fıkranın varyantları tanıtılacak ve bunun hakkında bazı değerlendirmeler yapılacaktır; ama fıkranın yapısı tartışma konusu edilmeyecek ve bunun üzerinde durulmayacaktır. Bunun yerine fıkranın varyantlarına ve anlatıcıdan kaynaklı fıkralardaki değişimlere değinmek düşüncesindeyiz.

Ancak fıkranın varyantlarını tanıtmadan önce bu kavram üzerinde ve onunla bağlantılı olarak da versiyon kavramı ve bunların Türkçe karşılıkları üzerinde kısaca durmak yararlı olacaktır. Bu kavramları açıklayıp çerçevelerini belirledikten sonra fıkranın varyantlarını değerlendirmek daha isabetli olacaktır. Türkiye’deki araştırmacıların çoğu, bu kavramların bizatihi kendisini açıklamaktan ziyade metinleri değerlendirirken bu terimleri kullanmışlardır. Hatta bazı araştırmacılar bu kelimeler yerine “rivayet”

³ Bu satırların yazarı, söz konusu olayı 2011 yılında Manasçı Zamirbek’ten dinlemiştir.

sözcüğünü tercih etmiştir.⁴ Ancak söz konusu kavramların bizatihi kendisine yönelik açıklamalarda bulunan araştırmacılarımız da vardır.

Örneğin Metin Ekici, varyant ve versiyon kavramları için şunları söyler: *“Halk bilimi çalışmalarında çok sık kullanılan bu terimler, genellikle birbirine karıştırılmakta ve genellikle de bir metnin çeşitli anlatmaları karşılığı olarak varyant veya versiyon terimi kullanılmaktadır. Bir örnekle konuyu açıklamak gerekirse Köroğlu kollarının Anadolu ve diğer Türk boyları arasındaki anlatmaları için bilim adamları versiyon terimini tercih ederken, Anadolu’da mevcut olan farklı anlatmalar için de varyant terimini tercih etmektedirler.”* (Ekici, 1998: 32).

Metin Ekici, S. Thompson’un bu kelimelerin birbirinin yerine kolaylıkla kullanılabileceğini ve *“bir kişinin aklına ilk gelen hangisi olursa onu kullanmayı tercih etmektedir. Diğer türlü bu ikisi arasında fark yoktur”* şeklinde açıklama yaptığını; ancak Alan Dundes’in, Thompson’un bu yaklaşımına karşı çıktığını ve varyantla versiyon arasında bazı farklar olması gerektiğini belirterek varyant olarak adlandırdığımız metinlerin birer versiyon olduğunu ifade etmektedir (Ekici, 1998: 32-33). M. Ekici, Öcal Oğuz’un teklif ettiği “eş metin” terimini, “versiyon” karşılığı olarak kullanmanın daha doğru olacağını; Dundes’in de üzerinde ısrarla durduğu “eş metin”den daha ileri seviyede farklılık arz eden metinleri karşılamak için kullanılan “varyant” terimi karşılığı olarak da “çeşitleme”nin kullanılmasının daha uygun olacağını belirtmektedir (Ekici, 1998: 33).

Öcal Oğuz ise “varyant” a karşılık olarak “eş metin” kavramını teklif etmekte ve kelimenin seçiminin daha isabetli olduğunu söylemektedir (Oğuz, 2000: 25-26). Ö. Oğuz, “versiyon” a karşılık olarak teklif ettiği “benzer metin” kavramını şöyle açıklamaktadır: *“Bilindiği üzere ‘benzer’ kelimesi ‘benzemek’ fiili ile aynı kökten gelmektedir. ‘Benzer’ kelimesinin aşırı vurgulanması ‘birbirinin tıpa tıp aynısıdır. Bu bakımdan ‘versiyon’ terimi için ‘benzer metin’ denilmesinin fazla zorlanmadan bilim çevrelerinde kabul göreceği düşüncesindeyiz.”* (Oğuz, 2000: 27).

İki görüşte de Thomson’un akla ilk gelen hangisiyse onun kullanılabilmesi, aralarında bir farkın olmadığı ve Dundes’in Thompson’dan farklı düşündüğü, versiyonun yakın metinleri, varyantın ise uzak metinleri ifade ettiği hususu üzerinde durulmaktadır. Ekici, “varyant” ya da “versiyon”ların yer isminden ziyade anlatıcının adıyla anılması gerektiğini vurgulamakta, Dundes’in görüşlerine katılarak yakın metni “versiyon” olarak değerlendirmekte ve Türkçe karşılığı olarak da “eş metin” kavramını teklif etmektedir. “Varyant”ın uzak metni ifade ettiğini ve Türkçe

⁴ Örneğin bk. Yıldırım 1983, Türkmen 1983.

karşılığının da “çeşitleme” olduğunu dile getirmektedir. Bu terimlerin Türkçelerini daha önce teklif eden Oğuz, Ekici’den farklı olarak “eş metin”i “varyant”ın ve “benzer metin”i “versiyon”un karşılığı olarak kullanılabileceğini örneklerle izah etmektedir.

Bu çalışmada; derlenen metinler, Anadolu ile sınırlı olduğu için, Oğuz’un anlayışına uygun olarak varyant terimiyle kullanılacaktır. Ancak, varyantlar Ekici’nin belirttiği düşünceden hareketle derlenen şahısların adıyla ifade edilecektir. Fıkra metinleri⁵ aşağıdaki şekildedir.

Şerafettin Çiftçi Varyantı (I. Varyant, Başlıksız)

Bir köyde çok bilgili bir imam varmış ve halk tarafından pek sevilirmiş. Bir bayram günü imam köy cemaatine namaz kıldırırken gayri ihtiyari yel...ir. Bundan dolayı cemaate mahcup olan imam utancından köyden gitmeye karar verir. Uzun bir süre köyden uzakta yaşayan imam bir gün köyünü özler ve başından geçen olayın unutulduğunu düşünerek köyü ziyaret etmek ister. Köyün girişine gelen imam bazı çocuklarla karşılaşır. Onlara yaşlarını sorunca çocuklar şöyle cevap verirler: “Biz doğum tarihimizin hangi yıl olduğunu bilmiyoruz ama anne babalarımızın söylediğine göre imamın os..duğu yıl dünyaya gelmişiz.” Bunun üzerine imam köye girmekten vazgeçer.

Ahmet Arslan Varyantı (II. Varyant, İmamın Yel...diği Yıl)

Bir gün köyün imamı namaz kıldırırken dayanamayıp yel...miş. İmam utancından köyü terk etmiş. Yıllar sonra bu olay unutulmuştur düşüncesiyle imam köyüne dönmeye karar verir. Köyün girişinde tarlada çalışan bir gence rastlar. Gence yaşını sorar. Genç de “İmamın yel...diği sene doğmuşum.” diye yanıt verir. Olayın unutulmadığını anlayan imam köye girmekten vazgeçer.

İlyas Sayar Varyantı (III. Varyant, Yaşanmış Fıkra)

Bir gün bir köyde imam teravih namazını kıldırırken sesli bir şekilde gaz kaçıır. Utancından namazı yarıda bırakıp camiye hatta köyü terk eder. Yıllar geçer fakat imamın aklı köydedir. Acaba benim hakkımda ne düşünürler, köyde ne oldu ne bitti diye. Sonunda dayanamaz köye gitmeye karar verir. Köye yakın bir çeşmede çocukları görür ve nasıl olsa beni tanımazlar diye çocuklara siz kaç yaşındasınız, ne zaman doğdunuz diye sorar. Çocuklardan biri “İmam camide os..madan 2 ay önce doğmuşum.” der. Kendi kendine nasıl olsa tanımazlar diye yola devam eder. Köye yakın bir alanda top oynayan çocukları görür. Çocuklara sorar: “Kaç

⁵ Metinler, bu satırların yazarı tarafından okuyucunun anlaması için anlatıcının anlattığı şekilde değil, kısaltılarak ve cümleler düzeltilerek yazılmıştır.

yaşındasınız?”. Yine çocuklardan biri “İmamın camide os..duğu gün doğmuşum.” der. İmam bakar ki os..duğu gün milat olmuştur. Köye girmekten vazgeçer.

Varyantların Değerlendirilmesi

Varyantlarda dikkat çeken hususlar şunlardır. Birincisi, fıkranın varyantları karşılaştırıldığında yaşanmış gerçek bir olay sonucu ortaya çıkmış izlenimi uyandırdığı ifade edilebilir. Varyantlarda ufak tefek farklılıkların olduğu söylenebilir. Mesela ilki “Bir bayram günü imam köy cemaatine namaz kıldırırken”, diğeri “namaz kıldırırken” diye anlatılırken, üçüncüsü “ramazan ayında teravih namazı kıldırırken” diye aktarılmıştır. Birinci ve üçüncü varyantlarda akla yatkın gelecek şekilde aktarma çabası göze çarpmaktadır. Çünkü bayram ile teravih namazları uzun sürmektedir ve bundan dolayı imam dayanamayıp gaz çıkarmıştır. Yani bu iki anlatım bir mantık silsilesini takip etmektedir.

Genel itibariyle fıkranın giriş, gelişme ve sonuç kısımları aynı olmakla beraber fıkrada bazı farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin fıkranın II. ve III. varyantları “bir gün”, I. varyantı ise “bir köyde” kalıbıyla başlamıştır. Ayrıca I. ve III. varyantlarda imam köye dönerken çocuklarla II. varyantta ise bir gençle karşılaşmaktadır. Yine III. varyantta imam iki defa çocuklarla karşılaşır yaşlarını sormaktadır. Oysa I. ve II. varyantlarda daha ilk soruda pes etmekte ve köye girmeden geri dönmektedir. Bundan başka I. ve III. varyantta os..ma, II. varyantta ise yel...me kelimesi kullanılmıştır.

Bunun sebebinin anlatıcılar ve anlatım ortamı olduğu tahmin edilebilir. İlk anlatıcı, uzun süredir⁶ uygun ortamlarda bu fıkrayı anlattığı için istediği ekleme çıkarmaları yapabilmektedir. Bu varyantta güzel bir anlatım olduğunu ve dinleyici kitlesinin ilgiyle anlatımı dinlediğini belirtmekte yarar var. Üçüncü anlatıcı, fıkrayı okur-yazar birinden ve icra ortamında dinlemiştir. Dolayısıyla burada da anlatım ortamından dolayı kuru bir anlatım yoktur. Ayrıca fıkrayı anlattığında sebep-sonuç ilişkisine dikkat ederek aktarmaktadır. İkinci anlatıcı ise fıkrayı takvim yaprağından okumuş ve olduğu gibi aktarmıştır⁷.

Kısaca, anlatı (fıkra, hikâye, masal vs.) anlatan kişiye göre uzamakta, değişmekte ya da kısalmaktadır. Bu yüzden de “varyant” kavramı bir anlatıyı

⁶ Uzun süredir bu fıkranın değişik ortamlarda anlatıldığı bilgisi, kendisiyle yapılan konuşmalarda anlatıcının kendisi tarafından dile getirilmiştir.

⁷ İkinci anlatıcı, sadece bana anlattığı için tam manasıyla bir icra ortamının olmadığı söylenebilir. Bu yüzden II. varyant, I. ve III. varyanta göre biraz daha kısadır. Aslında bu örnekler, anlatıcıların yanı sıra farklı icraların da “varyant” kavramıyla bağlantılı olduğu düşüncesini akla getirmektedir.

aktaran kişilerin o anlatıyı kendi düşünce ve estetik süzgecinden geçirerek anlatması hadisesiyle birlikte izah edilmelidir. Bu bağlamda Ekici'nin "*Her anlatmanın bir anlatıcısı vardır ve halk bilgisi ürünleri ister profesyonel olsun ister amatör olsun anlatıcılarından, yani sanatçılarından bağımsız olarak ele alınamaz.*" düşüncesi gayet anlamlıdır. (1998: 32) Bu açıdan bakılınca efsane, fıkra, hikâye veya masal gibi anlatılardan hangisi olursa olsun fark etmez, bunların bütün varyantlarını toplamak imkânsızdır. Dolayısıyla "en doğru metin" deyiimi de boş bir düşüncedir. Çünkü anlatıyı her anlatan, kendi açısından doğru metni aktarmış olmaktadır.

İlk varyantı anlatan Şerafettin Çiftçi'nin eski bir imam olması, ikinci varyantı anlatan Ahmet Arslan'ın fıkra'yı takvim yaprağından okuması ve üçüncü varyantı anlatan İlyas Sayar'ın İlahiyat Fakültesinde çalışan bir akademisyenden fıkra'yı duyması, bu sözlü gelenek ürününün yazılı gelenekte ortaya çıktığını düşündürmektedir. Çünkü eski eğitim kurumları olan medreselerin ilk kaynakları yazılı kaynaklardır. Elbette, bu fıkra sözlü olarak da ortaya çıkmış olabilir; ama fıkranın çıkış yerinin medreseler/medreseliler olduğu da akla gelmektedir. Dolayısıyla bu fıkranın ilkin ya yaşanmış bir olay neticesi medreselerde sözlü olarak anlatıldığı ya da eski yazmalarda mevcut olup medreselerde eğitim gören kişilerce yayıldığı ihtimali üzerinde durulabilir. Böylece bu ürün, yazılı gelenekten sözlü geleneğe, oradan da yazılı geleneğe (takvim yaprağı) ve buradan tekrar sözlü geleneğe girmiştir. Kısaca fıkra, yazılı ve sözlü gelenek döngüsü içerisinde dolaşmış durmaya başlamıştır. Anlatıcılar hakkındaki bilgiler de bu hüküm için bir delil olarak kabul edilebilir.

Sonuç

Netice itibariyle yazılı ve sözlü gelenek birbirinden beslenmiş ve etkilenmiştir, denebilir. Bunun da yakın bir tarihte değil, yazının ortaya çıktığı andan itibaren gerçekleştiği tahmin edilebilir. Nitekim Cengiz Atymatov, Manas'tan yararlanarak roman yazarken Âşık Müdamî, Ali ŞirNevayî hakkındaki yazılı bir metinden yola çıkarak halk hikâyesi oluşturabilmektedir. Tarafımızdan derlenen fıkranın da, gerek anlatıcılar gerek anlatılan ortam ve takvim yaprağında yer alması hususları göz önünde bulundurulunca, yazılı/sözlü gelenek döngüsünde oluşmuş eski bir anlatı olduğu ve bu iki döngü arasında yaşamaya devam ederek günümüze kadar geldiği düşüncesini akla getirmektedir.

KAYNAKÇA

a) Yazılı kaynaklar

- Aslan, E. (2008). Türk Halk Edebiyatı, Maya Akademi Yayınları, Ankara.
- Boratav, P.N. (1946). Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği, MEB Basımevi, Ankara.
- Durbilmez, B. (2004). “Somut Olmayan Kültür Mirası: Halk Hikâyeciliği ve Kars Yöresi Âşıkları”, Mitten Meddaha Türk Halk Anlatıları Uluslararası Sempozyum Bildirileri, Ankara.
- Ekici, M. (1998). “Halk Bilimi çalışmalarında Metin (Text), Doku (Texture), Sosyal çevre ve Şartlar (Konteks) ilişkisinin Önemi”, Milli Folklor Dergisi, 39: 25-34.
- Kırgız Adabiyatının Tarihi-I (Haz. A. Akmataliyev, B. Kebekova vd.), Şam Basması, Bişkek 2004.
- Oğuz, M.Ö. (2000). Türk Dünyası Halk Biliminde Yöntem Sorunları, Akçağ Yay., Ankara.
- Ong, W.J. (2010). Sözlü ve Yazılı Kültür/Sözün Teknolojileşmesi, Metis Yayınları, İstanbul.
- Türkmen, F. (1983). “Koroğlu'nun Özbek ve Ermeni Varyantları”, Koroğlu Semineri Bildirileri, Başbakanlık Basımevi, Ankara.
- Türkmen, F. (2002). “Halk Edebiyatında Ali Şir Nevayi ile İlgili Yaratmalar”, AKU Sosyal Bilimler Dergisi, C. IV Sayı: 1.
- Yıldırım, D. (1983). “Koroğlu Destanının Orta-Asya Rivayetleri”, Koroğlu Semineri Bildirileri, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

b) Sözlü Kaynaklar⁸

- Arslan Ahmet, Trabzon/Yomra, 10.24.1975, Öğretmen, Takvim yaprağından, 12.05.2006.
- Çiftçi Şerafettin, Van/Gevaş, 1950, Telekom Memuru, Değişik kişilerden, 19.11.2003.
- Sayar İlyas, Kırıkkale, 1975, Doktor, Arif Gezer'den, 14.05.2006.

⁸ Kaynak kişiler; soyadı-adı, doğum yeri ve tarihi, mesleği, fikrayı öğrendiği kişi ve derlendiği tarih şeklinde sıralanmıştır.